Rafał Malik*

Słomniki. Charakterystyka budowy przestrzennej miasta średniowiecznego w oparciu o analizę wielkości działki lokacyjnej

Słomniki. Characteristics of a spatial layout of a medieval town based on the analysis of a settlement plot size

Słowa kluczowe: urbanistyka, średniowiecze, Słomniki

Key words: urban planning, medieval period, Słomniki

Miasto Słomniki to dzisiaj niewielki ośrodek usługowo-handlowy[1] położony w granicach województwa małopolskiego, w powiecie krakowskim, na obszarze rolniczego regionu Wyżyny Miechowskiej, na niewielkim wzniesieniu nad rzeką Szreniawą, ok. 25 kilometrów na północ od Krakowa przy głównej drodze wiodącej w stronę Kielc i Radomia.

Zainteresowanie dziejami Słomnik, w szczególności zaś problematyką formowania się ich średniowiecznego organizmu miejskiego, a następnie także jego przemian w okresach późniejszych jest więcej niż skromne. Najcenniejszą pozycją z tego zakresu, jaka dotychczas ukazała się na rynku wydawniczym, jest opracowanie B. Krasnowolskiego poświęcone lokacyjnym układom urbanistycznym Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku, w tym między innymi Słomnik[2]. Przedstawiona przez Krasnowolskiego analiza układu przestrzennego miasta wydaje się być jednak dalece niepełna i zbyt ogólnikowa. Istotnym przyczynkiem do badań nad układem urbanistycznym Słomnik są prace H. Pomykalskiego i A. Pankowicza[3]. Pierwsza omawia wybrane aspekty z dziejów osady do końca XVI wieku, druga zaś jest historycznym studium miasta w okresie staropolskim. Spośród prac publikowanych na uwagę zasługuje także monografia A. Berdeckiej z 1982 roku[4]. Autorka omawia w niej różnorakie aspekty zarówno historyczne, jak i przestrzenno-funkcjonalne, w tym także i te dotyczące wielkości działki lokacyjnej w miastach powstałych w wyniku działań urbanistycznych Kazimierza Wielkiego. Rzecz jasna, przy takim ujęciu problematyka Słomnik jest raczej marginalna i stanowi jeden z wielu wątków tej pracy. Z prac niepublikowanych wymienić należy przede wszystkim opracowanie F. Kiryka będące syntetycznym ujęciem dziejów miasta w okresie średniowiecza, a powstałe w oparciu o badania licznych źródeł pisanych[5].

Modern-day Słomniki is a relatively small service-and-trade town[1] located within the Lesser Poland Voivodeship, in the Krakow county, in the agricultural region of the Miechow Upland, on a slight hill overlooking the Szreniawa river, app. 25 kilometres to the north of Krakow by the main road towards Kielce and Radom.

There is merely vestigial interest in the history of Słomniki, and particularly the issue of the formation of a medieval urban organism, and its subsequent changes. The most valuable book concerning that matter which has been published so far is a study by B. Krasnowolski devoted to urban layouts of chartered towns in the Krakow Region in the 13th and 14th century, which includes Słomniki among others[2]. However, the analysis of the spatial layout of the town presented by Krasnowolski seems to be sadly incomplete and rather vague. A significant contribution to the research on the urban layout of Słomniki are the works by H. Pomykalski and A. Pankowicz[3]. The former discusses selected aspects from the settlement history until the end of the 16th century, while the latter is a historical study of the town during the old-Poland period. Among other published works, a monograph by A. Berdecka from 1982 is also worth mentioning[4]. The author discusses multiple aspects, both historical and spatial – functional, including those concerning the size of a chartered plot in towns established as a result of urban activity of King Casimir the Great. Naturally, with such an approach the issue of Słomniki is marginally treated and constitutes merely one of numerous themes in this work. Among unpublished works one should definitely mention the study by F. Kiryk, which is a synthetic presentation of the town history during the medieval period, created on the basis of research of diverse written records[5].

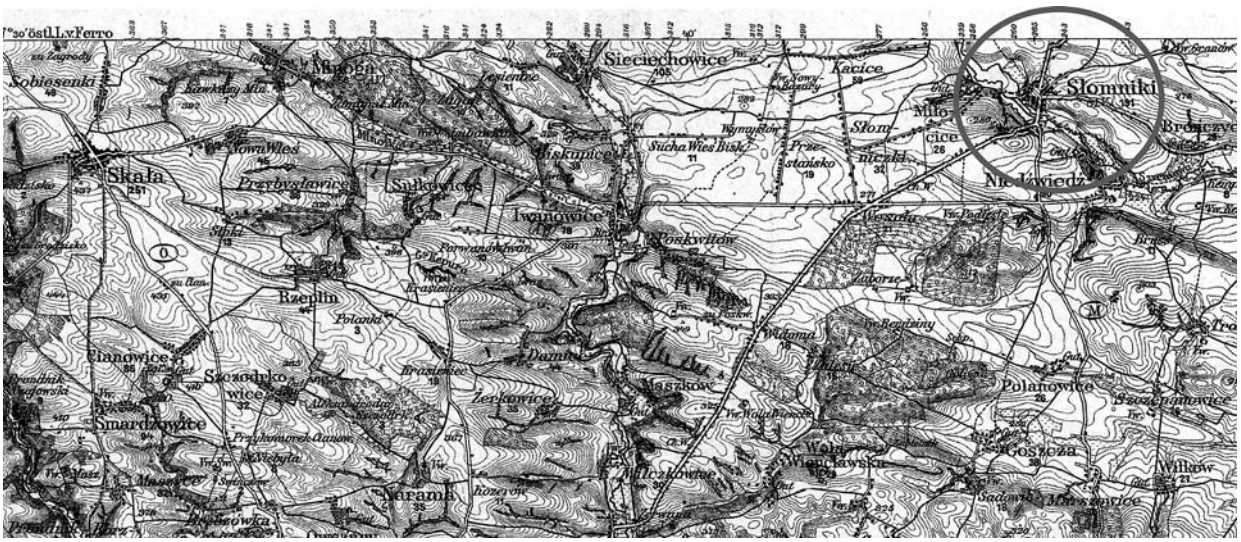
* dr inż. arch.; adiunkt; Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Katedra Historii Architektury, Urbanistyki i Sztuki Powszechnej, e-mail: rafalmalik@orange.pl

* *dr inż. arch.; adjunct; Faculty of Architecture of Cracow University of Technology, Institute of History of Architecture and Monument Conservation, Department of History of Architecture, Urban Planning and Art, mail. rafalmalik@orange.pl*

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

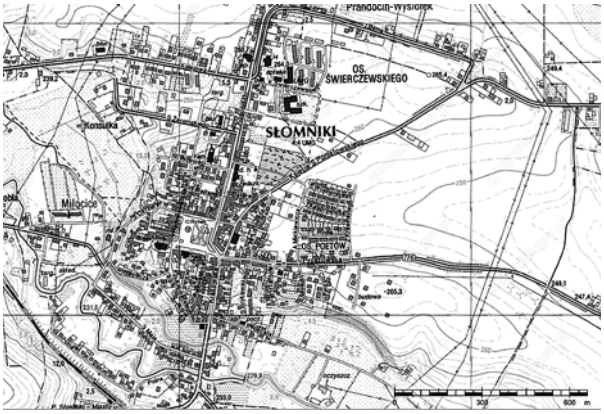
Article accepted for publishing after reviews

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Ryc. 1. Słomniki. *Karte des westlichen Russlands*. Fragment niemieckiej mapy z roku 1914 w skali 1:100 000; oryginał w zbiorach Zakładu Historii Urbanistyki Politechniki Krakowskiej

Fig. 1. Słomniki. Karte des westlichen Russlands. *Fragment of a German map from 1914 in the scale 1:100 000; original in the collection of the History of Urban Planning Unit at the Krakow University of Technology*

Ryc. 2. Słomniki. Współczesny obraz miasta. Plan w skali 1:10 000; reprodukcja mapy znajdującej się w zbiorach Geoportalu (www.geoportal.gov.pl)

Fig. 2. Słomniki. Modern-day image of the town. Plan in the scale 1:10 000; copy of a map from the collection of Geoportal (www.geoportal.gov.pl)

Ryc. 3. Słomniki. Widok miasta z lotu ptaka. Współczesne zdjęcie satelitarne

Fig. 3. Słomniki. Bird's-eye view of the town. Modern satellite photo

Z nazwą Słomniki po raz pierwszy spotykamy się w źródłach pisanych pochodzących z 1287 roku. Dowiadujemy się z nich o istnieniu niejakiego Zdzisława, kleryka ze Słomnik[6]. Według niektórych historyków osada ta istniała jednak na długo przed pierwszymi pisanymi o niej wzmiankami. Wskazuje na to jej nazwa charakterystyczna dla osad służebnych dworu książęcego powstałych między IX a XII wiekiem[7].

Kto i kiedy wzniósł w Słomnikach miasto, nie wiemy. Przywilej lokacyjny nie zachował się. Wiemy jedynie, że założenie miasta nastąpiło pomiędzy 1342 a 1358 rokiem w oparciu o prawo średzkie[8]. Wiemy też, że na obszarze Słomnik funkcjonowała w wiekach średnich komora celna kontrolująca *via magna* – drogę wiodącą z Krakowa na północ przez Słomniki, Kielce, Radom w kierunku Torunia[9]. Tu w Słomnikach droga ta krzyżowała się z innym ważnym traktem wiodącym z Bochni i Wieliczki z ominięciem Krakowa przez Proszowice i dalej na Radomsko, Szczyrków i Sieradz[10].

Miasto zostało założone na stromo opadającym w kierunku południowym, w zasadzie wolnym od zabudowy, stosunkowo obszernym plateau wzgórza dominującego w tym miejscu nad doliną rzeki Szreniawy. Dobór miejsca pozwolił

For the first time, we encounter the name Słomniki in the written records dating back to 1287. There we learn about the existence of a Zdzisław, a clerical student from Słomniki[6]. According to some historians, however, the settlement had existed for a long time before it was first mentioned in writing, which is indicated by its name characteristic for settlements serving a ducal court, established between the 9th and the 12th century[7].

We do not know who and when founded a town in Słomniki, as the town charter has not been preserved. We know only that town foundation took place between 1342 and 1358 on the basis of the Środa Śląska (średzkie) Rights[8]. We also know that a customs house controlling *via magna* – the road leading northwards from Krakow through Słomniki, Kielce, Radom towards Torun[9] – functioned in the area of Słomniki during the medieval period. Here in Słomniki, the road intersected with another important route leading from Bochnia and Wieliczka, bypassing Krakow, through Proszowice towards Radomsko, Szczyrków and Sieradz[10].

The town was founded on a relatively vast plateau on the hill dominating here over the Szreniawa River valley, steeply

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

na zastosowanie ortogonalnej zgeometryzowanej konstrukcji opartej na powtarzalnym module, której centrum stanowił kwadratowy rynek. Według Krasnowolskiego jego bok miał 135 metrów długości, co przy stopie, której wielkość Krasnowolski przyjął na poziomie 0,30 m, dało powierzchnię 3 × 3 sznury kwadratowe[11]. Do podobnych konkluzji dotyczących rynku w Słomnikach dochodzi Berdecka. Przyjmuje ona, że był to plac o wymiarach 3 sznury i 1 pręt na 3 sznury i 1 pręt. W miarach metrycznych przy pręcie równym 4,32 metra, a taki pręt przyjęła do swoich obliczeń Berdecka, odpowiada to kwadratowi o boku 133,9 metra, czyli mniej więcej tej wielkości, którą przyjął Krasnowolski[12].

Rynek otaczało pojedynczym pasem osiem bloków zabudowy miejskiej. Ich głębokość Berdecka ocenia na ok. 12 prętów miary średzkiej, tj. na ok. 51,84 metra długości[13]. Inaczej problem głębokości bloku przyrynkowego w Słomnikach widzi Krasnowolski. Według niego były to bloki jednofrontowe o głębokości 2 sznurów[14], czyli niemal dwa razy dłuższe od rekonstruowanych przez Berdecką. Ani Berdecka, ani Krasnowolski nie wypowiadają się natomiast na temat szerokości frontu działek, które miały te bloki organizować. Jedynie Berdecka przyjmuje, że wielkość tej działki wynosiła od 463 do 495 metrów kwadratowych[15]. Dzieląc te wielkości powierzchni przez przyjęte przez autorkę 12 prętów otrzymujemy odpowiednio fronty o szerokości od 9 do 9,5 metra.

Tymczasem przeprowadzone przez autora niniejszego artykułu badania i pomiary działek[16] pozwalają stwierdzić, że rozrzut szerokości parcel w obrębie rynku w Słomnikach oscyluje w przedziale od 6,75 do 7,00 metrów. Zgodnie z metodą J. Pudełki opracowaną jeszcze w latach 60. ubiegłego wieku na potrzeby pomiarowego badania planów w oparciu o zagadnienie działki[17], przy stopie równej 0,28 metra długości dawałoby to parcele o froncie wielkości 25 stóp. Wydaje się, że wymiar ten ma jakiś istotny związek z szerokością pierwotnie tyczonych w Słomnikach działek siedliskowych. Co więcej, wiele przemawia za tym, że pierwotna szerokość takiej działki wynosiła nie 25 stóp, lecz 50 stóp.

Za taką hipotezą przemawia kilka istotnych faktów. Po pierwsze w dokumentach średniowiecznych miast Europy Zachodniej taka długość nie występuje. Występuje natomiast niejednokrotnie wymiar 50 stóp[18]. Po drugie długości dwóch pierzei rynkowych: południowej i północnej są niemal wielokrotnością tego wymiaru. Po trzecie – za taką ewentualnością przemawiałaby parzysta liczba teoretycznych działek we wszystkich pierzejach rynkowych, a także fakt układania się niektórych działek w pary o sumarycznej szerokości równej 50 stopom[19]. Obie działki takiej pary mają zbliżone wymiary, a ich usytuowanie jest zgodne z rytmem 50-stopowych podziałów pierzei[20].

Obliczenie długości działki, podobnie jak znalezienie jej szerokości, nie należy do zadań łatwych, a to chociażby ze względu na daleko idące na przestrzeni dziejów przemiany i zniekształcenia wielkości działki wytyczonej w mieście w chwili jego lokacji. Krasnowolski, o czym wspomniano tu już wcześniej, rekonstruuje głębokość działki siedliskowej w Słomnikach na poziomie ok. 90 metrów długości[21]. Byłyby to zatem działki bardzo głębokie, oscylujące, biorąc pod uwagę wyliczoną tu szerokość frontu, w granicach ok. 1260 m^2 powierzchni, której część miał zajmować ogród[22].

Mimo że hipotezy tej nie należy definitywnie wykluczać, to jednak wydaje się ona nieco wątpliwa. Po pierwsze nie potwierdzają tego badania pomiarowe bloków przyrynkowych.

sloping towards the south and practically undeveloped. The choice of location allowed for using the orthogonal geometricised structure based on a repeatable module, the centre of which was a square market. According to Krasnowolski, its side was 135 metres long which, with the foot size which Krasnowolski assumed to measure 0.30 m, gave the area of 3 × 3 square 'ropes'[11]. Similar conclusions concerning the market square in Słomniki were reached by Berdecka. She assumes, that it was a square measuring 3 ropes and 1 rod by 3 ropes and 1 rod. In metric calculations with one rod equal to 4.32 metre, and such a rod Berdecka used in her calculations, it corresponds to a square with one side measuring 133.9 metre, i.e. more or less the size accepted by Krasnowolski[12].

The market square was surrounded by eight blocks of buildings in a single strip. Berdecka estimated their depth at app. 12 rods of the średzka measure, i.e. at app. 51.84 metre long[13]. However, Krasnowolski sees the issue of the depth of a market block in Słomniki in a different light. According to him, they were one-front blocks 2 ropes deep[14], so almost twice the length of those reconstructed by Berdecka. Neither Berdecka nor Krasnowolski, however, express their views concerning the width of fronts of the plots which the blocks were divided into. Only Berdecka assumes, that the size of such a plot equalled around 463 – 495 square metres.[15] Dividing the area size by 12 rods approved by the author, we obtain fronts whose width measured from 9 to 9.5 metre respectively.

However, research and measurements of plots[16] carried out by the author of this article allow for stating that width distribution of building plots within the market square in Słomniki oscillates between 6,75 and 7,00 metre. According to the method of J. Pudełko, worked out during the 1960s for the purpose of research of town plans based on the issue of the plot measurements[17], with one foot 0.28 metre long it would give building plots whose fronts measured 25 feet. That measure seems to have been vitally related to the width of settlement plots originally parcelled out in Słomniki. Moreover, much seems to suggest that the original width of such a plot equalled not 25 feet but 50 feet in length.

Such a hypothesis seems to be confirmed by several significant facts. Firstly, such a length did not occur in any documents of medieval cities in Western Europe, while the size of 50 feet[18] has been repeatedly encountered. Secondly, the length of two market frontages: the south and the north is almost a multiple of that size. Thirdly, such a possibility seems likely considering the even number of theoretical plots in all the market frontages, as well as the fact of some plots forming pairs whose sum width equalled 50 feet[19]. Both plots in such a pair have similar sizes, and their location is in keeping with the rhythm of 50-foot division of frontages[20].

Calculating the length of the plot, like finding out its width, is not an easy task if only because of the far-reaching historical transformations and deformations in the size of the plot measured out in the town at the time of its foundation. Krasnowolski, as has been mentioned here before, reconstructs the depth of a settlement plot in Słomniki as equalling app. 90 metres in length[21]. Thus, considering the front width calculated here they would have been very deep plots, their areas oscillating within app. 1260 m^2 where part of the area was occupied by a garden[22].

Although the hypothesis cannot be definitely ruled out, it seems rather dubious. Firstly, it has not been confirmed by measuring research of market blocks. Secondly, a settle-

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Ryc. 4. Słomniki. Rekonstrukcja lokacyjnego centrum miasta według B. Krasnowolskiego (B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku,* cz. II. *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, Kraków 2004, s. 225)

Fig. 4. Słomniki. Reconstruction of the chartered town centre according to B. Krasnowolski (B. Krasnowolski, Chartered towns' urban layouts in the Krakow Region in the 13th and 14th century, *p. II*. Catalogue of chartered towns' urban layouts, *Kraków 2004, p. 225)*

Po drugie – działka siedliskowa tej wielkości należałaby do bardzo rzadkich wyjątków. Berdecka ustala dla Małopolski wielkość typowej XIV-wiecznej parceli na około 460 – 495 m^2 powierzchni[23]. Jednocześnie przyjmuje, co potwierdziło się w wykonanych przez autora pomiarach, że głębokość działek w blokach przyrynkowych w Słomnikach i Proszowicach wynosiła ok. 12 prętów miary średzkiej[24]. Operowanie takim wymiarem działki nawet z punktu widzenia dzisiejszych agromensorów, nie wspominając już o ówczesnych, byłoby jednak mało wygodne.

Pomiary głębokości parcel przyrynkowych w Słomnikach w oparciu o zachowane podziały własnościowe terenu pozwalają zauważyć występowanie także innej powtarzającej się wielkości. Oscyluje ona w okolicy 43 metrów długości. Przy stopie wynoszącej 28,8 cm byłaby to zatem głębokość odpowiadająca wielkości 150 stóp, czyli jednego sznura.

Działka tego typu mająca wielkość 50 × 150 stóp już od II połowy XIII wieku jest coraz powszechniej stosowana przy rozmierzaniu miast, najpierw na Śląsku, a następnie w innych dzielnicach kraju[25]. Jednocześnie z planistycznego punktu widzenia była to działka bardzo wygodna przy parcelacjach dokonywanych sznurem. Długość jednego szura mieściła trzy szerokości działki, zaś często długość działki była równa jednemu sznurowi[26].

W oparciu o siatkę linii nawiązujących do strukturalnych podziałów łana wyzyskując powyżej opisane spostrzeżenia ment plot of that size would have been a very rare exception. Berdecka found out that in Lesser Poland the area of a typical 14th-century building plot equalled about 460 – 495 m^2 [23]. At the same time, she assumes that the depth of market plots in Słomniki and Proszowice equalled app. 12 rods of the średzka measure[24], which was confirmed by the measurements carried out by the author. However, using a plot of such size, even from the viewpoint of modern-day surveyors not to mention the medieval ones, would have been rather inconvenient.

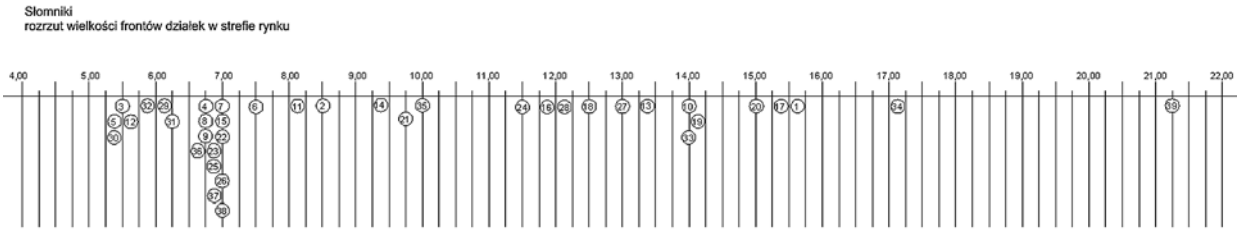
Measuring the depth of the market plots in Słomniki, based on the preserved property division of the area, allow for observing the occurrence of yet another recurring unit oscillating around the length of 43 metres. With one foot equalling 28.8 cm it would have been the depth corresponding to the size of 150 feet, i.e. one 'rope'.

Since the 2nd half of the 13th century, this type of plot measuring 50 × 150 feet, was more and more commonly applied for measuring out towns, first in Silesia and then in other regions of the country[25]. Simultaneously, from the urban planning perspective it was a plot size very convenient for parcelling out the land done with a rope. The length of one rope encompassed three widths of the plot, and the length of the plot frequently equalled 1 rope[26].

Using the above described observations, on the basis of a linear grid alluding to the structural division of 'łan' a scheme was constructed presenting the layout of plots measuring 50 × 150 feet on the town plan. Comparing the preserved and recreated regulation lines as well as the shape of the majority of blocks, one can reach a conclusion that the constructed scheme might resemble the one that was measured out in the land when the town was founded, and was a springboard for evolution of the regulation lines preserved nowadays. Therefore, a reconstruction of the urban layout of Słomniki made in this way appears tyo be highly likely.

In the light of those facts, forming a block 90-metre deep would have resulted from subsequent stages of spatial evolution of Słomniki. Most probably, it was created as a result of adding new plots in the area free from development yet located within the space between the already developed zone of market plots and the line of the defensive perimeter of the town.

Whether Słomniki possessed such fortifications – we do not know. We know only that for a while the town used to be the location of a royal customs house. We also know, that a royal residence – *curia regia* – was located in Słomniki, too [27]. Basing on the above as well as *per analogiam* to other towns of the period, we can surmise that the town must have been equipped with some sort of defensive fortifications. What kind they were or what was their layout, we do not know. We can only guess that, considering the size and wealth of the town, it must have been rather a primitive construction – built of timber or timber and earth. Hypothetically, its layout could be

Ryc. 5. Słomniki. Zestawienie rozrzutu szerokości frontu parcel w strefie rynku. Opracowanie autora

Fig. 5. Słomniki. Distribution of the front widths for plots adjacent to the market square. Prepared by the author

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Ryc. 6. Słomniki. Plan śródmieścia z oznaczeniem 50-stopowych odcinków, na jakie można podzielić frontowe granice przyrynkowych bloków zabudowy siedliskowej. Opracowanie autora na kanwie współczesnego cyfrowego planu ewidencji gruntów

Fig. 6. Słomniki. Plan of the town centre with marked 50-foot sections that front borderline of the settlement blocks adjacent to the market could be divided to. Prepared by the author based on the modern digital map of land records

Ryc. 7. Słomniki. Rekonstrukcja układu lokacyjnych działek siedliskowych o wymiarach 50 × 150 stóp na tle siatki sznurowej. Opracowanie autora na bazie cyfrowego planu ewidencji gruntów. Legenda: K – działka kościelna

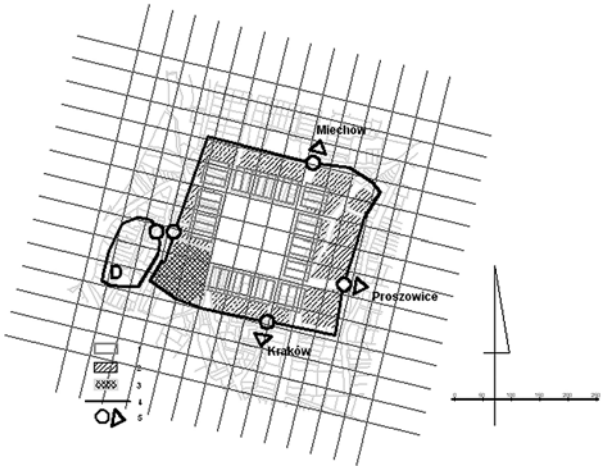
Fig. 7. Słomniki. Reconstruction of the layout of chartered settlement plots measuring 50 × 150 feet against rope grid. Prepared by the author based on the digital map of land records. Legend: K – church plot

skonstruowano schemat ułożenia na planie miasta działek o wymiarach 50 × 150 stóp. Porównując zachowane i odtworzone linie regulacyjne oraz kształt większości bloków można dojść do przekonania, że skonstruowany schemat może być zbliżonym do tego, który został wytyczony w terenie w momencie lokacji miasta i był punktem wyjścia ewolucji zachowanych obecnie linii regulacyjnych. Tym samym wydaje się, że tak wykonana rekonstrukcja układu urbanistycznego Słomnik nosi wszelkie znamiona prawdopodobieństwa.

Uformowanie się bloku głębokiego na 90 metrów w świetle tych faktów byłoby zatem pochodną kolejnych etapów rozwoju przestrzennego Słomnik. Najprawdopodobniej do jego powstania doszło w wyniku domierzenia nowych działek w terenie wolnym jeszcze od zabudowy, znajdującym się w przestrzeni pomiędzy już zagospodarowaną strefą działek przyrynkowych a linią obwodu obronnego miasta.

Czy Słomniki takowe umocnienia posiadały, nie wiemy. Wiemy jedynie, że miasto było przez jakiś czas siedzibą królewskiej komory celnej. Wiemy też, że w Słomnikach zlokalizowana była królewska rezydencja – *curia regia*[27]. W oparciu o powyższe, a także *per analogiam* do innych miast tego okresu możemy przypuszczać, że miasto jakiś rodzaj umocnień obronnych posiadać musiało. Jakiego były rodzaju i jak wyglądał ich przebieg, nie wiemy. Możemy jedynie domniemywać, że była to, zważywszy na wielkość i zasobność miasta, konstrukcja raczej prymitywna – drewniana lub drewniano-ziemna. Hipotetycznie jej przebieg możemy rekonstruować w oparciu ukształtowanie terenu oraz układ skarp wzniesienia, na którym rozłożyło się miasto, przebieg niektórych ulic, wreszcie – w oparciu o wielkości i sposób rozmieszczenia działek w ramach struktury przestrzennej miasta.

Najprawdopodobniej zachodni odcinek średniowiecznych obwarowań obronnych Słomnik biegł wzdłuż dzisiejszej ulicy Strzeleckiej. Następnie granicą działki kościelnej docierały one do południowo-zachodniego narożnika miasta. Tu skręcały na wschód idąc po koronie południowej, wysokiej skarpy miejskiej, u podnóża której wiła się rzeka Szreniawa i dalej w tym kierunku docierały aż do ulicy Brykowskiego. Stąd biegły w kierunku północnym wzdłuż ulicy 29 Listopada aż do spotkania z ulicą Batorego. Teraz skręcały na zachód

Ryc. 8. Słomniki. Rekonstrukcja domniemanego przebiegu umocnień obronnych miasta. Opracowanie autora na bazie cyfrowej mapy ewidencji gruntów. Legenda: 1 – działka siedliskowa, 2 – II faza rozwoju przestrzennego miasta, 3 – działka kościelna, 4 – hipotetyczny przebieg umocnień obronnych, 5 – bramy i kierunki ważniejszych powiązań komunikacyjnych miasta z regionem, D – domniemana lokalizacja rezydencji królewskiej (*curia regia*)

*Fig. 8. Słomniki. Reconstruction of the layout of chartered settlement plots measuring 50 × 150 feet against the rope grid (red lines). Prepared by the author based on the digital map of land records. Legend: 1 – settlement plot, 2 – church plot, 3 – hypothetical outline of defensive fortifications, 4 – Gates and directions of vital traffic connections between the town and region, D – supposed location of the royal residence (*curia regia*)*

reconstructed on the basis of the lay of the land, the arrangement of escarpments on the hill where the town was located, the course of some streets and, finally, the size and distribution of building plots within the spatial structure of the town.

The west section of medieval defensive fortifications in Słomniki must have run along the modern-day Strzelecka street, then following the borderline of the church plot it reached the south-western corner of the town. Here the ramparts must have turned east running along the crown of the high southern escarpment at the foot of which the river Szreniawa meandered, and further in the same direction until they reached Brykowskiego street. From here they ran northwards along the 29 Listopada street until its junction with Batorego street. Then they curved west following Rejtan street towards

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

i biegnąc dalej ulicą Rejtana w kierunku Łokietka łączyły się z zachodnim odcinkiem umocnień obronnych. Teoretycznie miasto było zatem zamknięte w kwadracie 7 × 7 sznurów.

W tak wyznaczonym pasie obronnym funkcjonowały co najmniej trzy bramy, po jednej na każdym z ważniejszych kierunków komunikacyjnych łączących Słomniki z regionem. Być może istniała też czwarta brama, którą autor niniejszego artykułu umiejscawia na zachodnim wylocie dzisiejszej ulicy Staszica. Tu najprawdopodobniej, na co wskazują najlepsze w całej okolicy warunki obrony naturalnej, zlokalizowana była umocniona siedziba królewska, wspomniana już wcześniej *curia regia*, zaś cały obszar od dworu królewskiego po kościół farny nosił znamiona zagospodarowania przedlokacyjnego[28].

Niewiele wiadomo na temat charakteru i stanu zabudowy miasta w okresie lokacji i w latach późniejszych. Z przedstawionych tu analiz wynika, że w chwili lokacji w mieście rozmierzono 39 działek o wymiarach 50 × 150 stóp, z czego 9 w trzech blokach przekątniowych, bowiem blok czwarty zajmowała działka kościelna i 30 działek w blokach przyrynkowych, po 8 w pierzejach: północnej, wschodniej i południowej oraz 6 w bloku zachodnim – skróconym ze względu na lokalizację kościoła, będącego fundacją królewską jeszcze sprzed lokacji miasta.

W 1564 roku w Słomnikach stały już 104 domostwa mieszczańskie i 66 zagród[29]. Z obliczeń wykonanych w oparciu o proponowane przez T. Ślawskiego współczynniki[30] wynika, że liczba ludności w Słomnikach u progu drugiej połowy XVI wieku wynosiła około 1061 mieszkańców[31].

Zapewne średniowieczna zabudowa Słomnik składała się w całości z obiektów drewnianych. Drewniany był kościół farny. Zapewne obiektem drewnianym była też funkcjonująca w Słomnikach od co najmniej lat 40. czternastego stulecia szkoła. W 1444 jej rektorem był niejaki Stanislaus, zaś w 1445 – Jakub[32]. Prócz kościoła i szkoły Słomniki posiadały ratusz, jatki, kramy oraz karczmy[33]. Lustracja z 1564 roku mówi też o trzech młynach funkcjonujących w mieście – dwóch od dawna i trzecim nowo zbudowanym, w którym nie mielą „nic innego jeno słody"[34].

Wydaje się, że lokacja Słomnik była przedsięwzięciem ze wszech miar udanym. Już na przełomie XIV i XV wieku oraz w wieku XV miasto stanowiło jeden z istotniejszych ośrodków handlowych w regionie. Potwierdzają to liczne dokumenty pochodzące z XV stulecia i wieków następnych[35].

Łokietka street, and joined the west section of the defensive fortifications. Theoretically, the town was enclosed within a square measuring 7 × 7 ropes.

In the so determined defensive belt, there functioned at least three gates opening onto the important traffic directions, linking Słomniki with the region. There might have existed a fourth gate which the author of this article places at the western outlet of the modern-day Staszica street. The conditions for natural defence, most favourable in the whole area, seem to indicate that it was here that the fortified royal seat was located, the already mentioned *curia regia*, while the whole area between the royal court and the parish church bore traces of pre-foundation development[28].

Not much is known concerning the character and state of the town development at the times when it was granted its charter and later. Analyses presented here show that, when the town was chartered 39 plots measuring 50 × 150 feet (a foot=28.8 cm) were laid out in the town, out of which 9 were in three diagonal blocks as the fourth belonged to the church, and 30 plots in market blocks, 8 along each frontage: the north, the east and the south, and 6 in the western block – shortened because of the location of the church which had been a royal foundation prior to the town charter.

In 1564, in Słomniki there were already 104 townsmen's houses and 66 homesteads[29]. Calculations made on the basis of coefficients suggested by T. Ślawski[30] show, that the population of Słomniki on the threshold of the second half of the 16th century numbered about 1061 inhabitants[31].

Medieval buildings in Słomniki must have been wholly made of timber. The parish church was wooden. The school, functioning in Słomniki since at least the 1340s, must have been built from timber, too. In 1444, its rector was a Stanislaus, and in 1445 – a Jacob[32]. Besides the church and school, Słomniki boasted a town hall, butcheries, stalls and inns[33]. Lustration from 1564 mentions three mills functioning in the town – two for a long time, and one newly built in which nothing but malt was ground[34].

It seems that granting the town charter to Słomniki was a very successful enterprise. Already at the turn of the 14th and 15th and in the 15th century the town constituted one of the most significant trade centres in the region. It is confirmed by numerous documents dating back to the 15th and following centuries[35].

---

1 Wg danych na dzień 31.12.2010 r. Słomniki liczyły 4365 mieszkańców, patrz: *Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym. Stan z 31 XII 2010 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 10.06.2011.

2 B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. II, *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, Kraków 2004, s. 223-226.

3 H. Pomykalski, *Zarys dziejów Słomnik do końca XVI wieku*, Rocznik Naukowo Dydaktyczny WSP w Krakowie, Prace Historyczne, Kraków 1970, z. 35, s. 65-67; A. Pankowicz, *Słomniki, Studium miasta prywatnego w okresie staropolskim*, Kraków 1994.

4 A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333-1370)*, Wrocław 1982.

5 F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII – XIV w.*, mpis, Kraków 1974, s. 281-284.

6 *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. II, wyd. F. Piekosiński [w:] *Monumenta medii aevi historica*, t. IX, Kraków 1886, s. 167, zob. też A. Berdecka, Lokacje…, *op. cit*., s. 164.

7 H. Pomykalski, *op. cit*., s. 5-6; F. Kiryk, *op. cit*., s. 281; zob. też Wł. Chorozki, *Opracowanie historyczno-heraldyczne Miasta i Gminy Słomniki*, mpis, s. 2-3.

8 *Zbiór dokumentów małopolskich*, opr. St. Kuraś, cz. I, Wrocław 1962, s. 110-111; H. Pomykalski, *op. cit*., s. 66; F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji*…, *op. cit*., s.281.

9 St. Kutrzeba, *Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunków handlowych Polski*, Kraków 1902, s. 11; S. Weyman , *Cła i drogi handlowe w Polsce piastowskiej*, Prace Komisji Historycznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, t. XIII, Z. 1, Poznań 1938, s. 104.

10 J. Małecki, *Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa w XIV wieku*, Warszawa 1963, s. 204; *Matricularum Regnii Poloniae Summaria*,

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

wyd. T. Wierzbowski, t. IV, cz. 3, Warszawa 1915 nr 215; F. Kiryk, *op. cit.*, s. 182.

[11] B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne…*, cz. I, *Miasta Ziemi Krakowskiej, chronologia procesów osadniczych i typologia układów urbanistycznych*, Kraków 2004, s. 152; cz. II, *op. cit.*, s. 223-224.

[12] A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie…*, *op. cit.*, s. 91 i 93.

[13] Tamże, s. 70.

[14] B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne…*, cz. II, *op. cit.*, s. 225.

[15] A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie…*, *op. cit.*, s. 70.

[16] Przeprowadzono je na współczesnych cyfrowych mapach ewidencji gruntów pozwalających na bardo duża dokładność odczytu. Oryginały tych map są w posiadaniu Powiatowego Ośrodka Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Krakowie.

[17] J. Pudełko, *Próba pomiarowej metody badania planów niektórych miast średniowiecznych w oparciu o zagadnienie działki*, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki (dalej KAiU), t. IX, 1964, z. 1, s. 13-27; tenże, *Działka lokacyjna w strukturze przestrzennej średniowiecznych miast śląskich XIII wieku*, KAiU, t. IX, 1964, z. 2, s. 115-136.

[18] Uwaga ta dotyczy także wielu rodzimych przykładów, gdzie wymiar 25 stóp, o ile występuje, jest zazwyczaj połową pierwotnej, większej 50-stopowej działki; przykłady: Jawor, Jelenia Góra, Kluczbork, Polkowice, Ząbkowice, Radków, Strzelin i inne.

[19] Mowa tu o działkach nr (wg numeracji autora) 7, 8, 9, 15, 22, 23, 25, 26, 36, 37 i 38, których szerokości wynoszą dokładnie 7,00 m albo się do tej wielkości bardzo zbliżają.

[20] Prawidłowość te zauważono dla dziełek: pary 8 i 9, 10, 11 i 12, 13, działki 26 i ulicy przed nią, działki nr 27 oraz działek 1c, 8b i 7b.

[21] B. Krasnowolski, *op. cit.*, cz. II, *Katalog…*, *op. cit.*, s. 225.

[22] Tamże.

[23] A. Berdecka, *Lokacje…*, *op. cit.*, s. 70.

[24] Wielkość ta jest widoczna w zachowanych podziałach własnościowych terenu w obrębie bloku północnego – działki nr 2, 4, 5, 6, 7, 8 i 9, oraz 11 i 12, 28 i 27, 25, 26 i 24 w pozostałych blokach.

[25] J. Pudełko, *Działka lokacyjna w strukturze przestrzennej średniowiecznych miast śląskich XIII wieku*, KAiU, tom IX, z. 2, Warszawa 1964, s. 128-129.

[26] Tamże.

[27] *Matricularum Regnii…*, *op. cit.*, t. IV, cz. 3, nr 22902.; zob. też H. Pomykalski, *op. cit.*, s. 68.

[28] Świadczyłaby o tym między innymi wzmianka z 1349 roku potwierdzająca istnienie w tym miejscu kościoła [w:] *Monumenta Poloniae Vaticana*, wyd. J. Ptaśnik, t. II, Kraków 1913, s. 220.; zob. też H. Pomykalski, *Zarys dziejów…*, *op. cit.*, s. 73, przypis 72; także F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji…*, *op. cit.*, s. 281.

[29] *Lustracja woj. krakowskiego 1564 r.*, wyd. J. Małecki, cz. I, Warszawa 1962, s. 111.

[30] T. Ślawski, *Studia nad ludnością Biecza w wiekach XIV – XVII* [w:] *Małopolskie Studia Historyczne*, R. I/1958, z. 3-4, Kraków 1959, s. 29-31.

[31] H. Pomykalski, *Zarys dziejów…*, *op. cit.*, s. 69

[32] F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji…*, *op. cit.*, s.284; tenże, *Dzieje Proszowic w epoce piastowskiej i jagiellońskiej* [w:] *Rocznik Naukowo Dydaktyczny WSP w Krakowie*, z. 26, *Historia III*, Kraków 1967, s. 23-24.

[33] F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji…*, *op. cit.*, s. 283; *Lustracja…*, *op. cit.*, s. 111; Archiwum Główne Akt Dawnych Archiwum Skarbu Koronnego (dalej AGAD ASK) XVIII, k. 377-380.

[34] *Lustracja…*, *op. cit.*, s. 111.

[35] *Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1382-1420*, wyd. F. Piekosiński [w:] *Monumenta medii aevi historia*, t. XV, Kraków 1896, s. 256-257, 259-265; *Lustracja…*, *op. cit.*, s. 111, *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. II, wyd. A. Helcel, Kraków 1870, nr 1390; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie, oddział na Wawelu, nr 108, s. 53; *Miasta Polskie w Tysiącleciu*, t. 1, Wrocław – Warszawa – Kraków 1965, s. 666; AGAD ASK XVIII, k. 377-80; S. Romanowski, *Dzieje Skalbmierza* [w:] *Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego*, t. III, Kraków 1964, s. 270; *Źródła Dziejowe*, t. XIV, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1886, s. 160-161; J. Małecki, *op. cit.*, s. 71, 79, 112 tab. 17, 142,144,149,160; F. Kiryk, *Dzieje Proszowic…*, *op. cit.*, s. 41-42.

Streszczenie

Współczesne Słomniki to stosunkowo nieduży ośrodek usługowo-handlowy położony na północ od Krakowa, mniej więcej w odległości 25 kilometrów od niego, przy głównej drodze w kierunku Kielc. Założono go w okresie średniowiecza, pomiędzy 1342 a 1358 rokiem. Pod budowę miasta wybrano wzniesienie nad rzeką Szreniawą. Plan miasta oparto na zgeometryzowanej, ortogonalnej konstrukcji, której centrum stanowił kwadratowy rynek. Otoczony był on ośmioma blokami zabudowy miejskiej. Uzyskane w trakcie badań wyniki wskazują, że w chwili lokacji w mieście rozmierzono 39 działek o wymiarach 50 × 150 stóp (stopa = 28,8 cm), z czego 9 w trzech blokach przekątniowych, czwarty zajmowała już działka kościelna i 30 działek w blokach przyrynkowych, po 8 w pierzejach północnej, wschodniej i południowej oraz 6 w skróconym – ze względu na lokalizację przedlokacyjnego kościoła – bloku zachodnim. Teoretycznie miasto było zamknięte w kwadracie o boku długości 7 sznurów. Sąsiadowała z nim od strony zachodniej *curia regia* – ufortyfikowana siedziba królewska, której obszar wraz z kościołem nosił znamiona zagospodarowania przedlokacyjnego.

Abstract

Modern-day Słomniki is a relatively small service-and-trade centre, located approximately 25 kilometres to the north of Krakow, by the main road towards Kielce. It was founded during the medieval period, sometime between 1342 and 1358. A hill overlooking the Szreniawa river was selected as the site on which the town was to be erected. The town layout was based on the geometricised orthogonal structure the centre of which was a square market place surrounded by eight blocks of town buildings. Results obtained during research indicate that at the moment of location 39 plots measuring 50 × 150 feet (a foot = 28.8 cm) were laid out in the town, out of which 9 were in three diagonal blocks as the fourth belonged to the church, and 30 plots in market blocks, 8 along each frontage: the north, the east and the south, and 6 in the shortened – because of the location of the pre-foundation church – western block. Theoretically, the town was enclosed within a square whose side measured 7 'ropes' ('sznur' – unit of length). On the west side it was adjacent to *curia regia* – a fortified royal seat the area of which, together with the church, bore evidence of pre-foundation settlement.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ